

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Вид. «Перун», 2005.
- Гр. – Словарь української мови. За редакцією Б.Грінченка.–К.,1907-1909. – Т.1-4.
- ЕС – Етимологічний словник української мови. – К., 1982-1989. – Т.1-3.
- Ж-Н – Желеховський Є., Несільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т.1-2
- СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
- Чуч. – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704+ XLVIII с.
- Чоп. – Чопей Л. Русько-мадярський словар. – Будапешт, 1883. – 446 с.

Natalia Wyrsta. Die Familiennamen von Pokuttja, die von den appellativ-anthroponymischen Benennungen motiviert sind (semantische Bildungen).

Im Artikel werden die Familiennamen von Pokuttja analysiert, die von den appellativ-anthroponymischen Benennungen motiviert sind. Es werden die produktivsten Gruppen der Lexik bestimmt, die an der Bildung der zu analysierenden Familiennamen teilgenommen haben.

Schlüsselwörter: Appellativ, allgemeine, okkasionelle, dialektale Lexik, vererbter, individueller Spitzname.

УДК 81.373.22

Інна Волянюк (Тернопіль)

ПОСЕСИВНІ ОЙКОНІМИ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (УТВОРЕННЯ З СУФІКСОМ -К-А, - ІВК-А, ОЙКОНІМИ У ФОРМІ РОДОВОГО ВІДМІНКА)

Об'єктом розвідки ми обрали посесивні ойконіми Північної Тернопільщини (утворення з суфіксами -к-а, -івк-а та ойконіми у формі родового відмінка). У

статті здійснено семантико-словотвірний аналіз ойконімів, а також встановлено продуктивність названих моделей ойконімів за століттями.

Ключові слова: апелятив, дослідження, ойконім, особова назва, посесив.

Ще з праслов'янського періоду приналежність в ойконімії виражається за допомогою суфіксів *-*jь* (*-*j-e*, *-*j-a*), *-ов* (> *-іє*), *-ин*, а пізніше за допомогою формантів *-овк-а* (> *-ієк-а*), *-(ш)ин-а*, *-их-а* та ін.

Посесивними прийнято називати ойконіми, що в час свого виникнення означали приналежність відповідного поселення людині, від імені (найменування) якої походить топонім. Твірними основами всіх найменувань аналізованого типу виступають особові імена [Масенко: 627].

Оскільки архаїчні моделі ойконімів Північної Тернопільщини на *-*jь* (*-*j-e*, *-*j-a*), *-ов* (> *-іє*), *-ин* ми уже аналізували раніше, то сьогоднішню нашу розвідку присвячуємо назвам пізнішого походження.

Українські ойконіми з суфіксом *-ієк-а* – це порівняно нова топонімна модель. За словами М. Кордуби, найдавніші її фіксації вперше були засвідчені в документах кінця XIV ст. Пізнє виникнення топонімів цього типу є результатом «колонізаційної діяльності володарів та великих землевласників» [Кордуба: 15]. На новітність цієї моделі вказують такі чинники: 1) твірними основами ойконімів на *-ієка* найчастіше виступають церковно-християнські імена або ж слов'янські відапелятивні антропоніми прізвиського типу: *Вікентієка*, *Михайлієка*, *Коханієка*, *Москалієка* і т. п.; 2) виникнення ряду ойконімів цієї моделі на місці посесивних утворень на *-ів* (< *-овь*) та відпатронімих ойконімів на *-ієці*. Так, у XVI ст. вживалася назва *Переморів*, а з XVII ст. – *Переморієка*, у XV-XVI ст.: *Соколієці*, *Тарасієці*, а з XVII ст. – *Соколієка*, *Тарасієка*.

Діахронічні дослідження ойконімів на *-ієка* дають можливість простежити зростання кількісного показника цих онімів за століттями. Так, на території Покуття, за даними Д. Бучка, ойконіми на *-ієка* в XV ст. презентуються лише трьома першофіксаціями, а у XVI ст. вони становлять уже 7% від першофіксацій з цього століття і посідають п'яте місце серед інших моделей, а у XVIII ст. топоніми з формантом *-ієк-а* займають уже друге місце і становлять 20,5% усіх першофіксацій [Бучко: 34]. В. Котович, досліджуючи територію Опілля, також

зазначає, що у XVIII ст. «словотвірним засобом другого рангу стали деривати із форомантом *-ієк-а* (<*-оєк-а*)» [Котович 2000: 35].

На досліджуваній нами території у документах XV ст. виявлено лише 4 ойконіми на *-ієка*, а в XVI ст. спостерігаємо різке збільшення їх кількісного показника – 17 назв, а у XX ст. ці назви становлять уже 13% усіх першофіксацій і посідають третє місце серед інших моделей, поступаючись лише відпатронімним та відродинним назвам.

Як зауважує Ю. Редько, топонімний суфікс *-ієк-а* (<*-оєк-а*) виник унаслідок утворення іменників за допомогою суф. *-к-а* від присвійних прикметників на *-ова* (*-ева*) із пізнішим переходом *-о-*, *-е-* в новозакритих складах в *-і* - [Редько: 230]. Основи таких назв указують на ім'я (прізвище) власника двору, що дав початок назві відповідного поселення, або на ім'я особи, на честь якої поселення було названо [Котович Авт.: 11].

На території Північної Тернопільщини нами виявлено 49 ойконімів на *-ієка*. В основах більшості з них – слов'янські автохтонні відпелятивні імена чи прізвиська (37 назв): *Баришієка* (з 1906 р.: Барышовка [СНМВГ: 95]) < ОН *Барышъ* [Туп.: 31], апел. *барыш* – «прибуток, вигода» [Гр. I: 30]; *Бондарієка* (з 1967 р.: Бондарівка [АТП Т: 93]) < ОН *Бондар* [Богд.: 19]; *Борцієка* (з 1603 р.: Боршівка [КЗС II: 104]) < ОН *Борць* [Туп.: 62]; *Веселієка* (з кінця XIX ст. – Веселовка [Антонович, 86]) < ОН *Весель* [Мор.: 37]; *Галанієка* (з 1947 р.: Галанівка [АТП: 560]) < ОН *Галан* [Горп.: 48], апел. *галан* – «півень особливої породи» [ЕСУМ I: 457]; *Ковалієка* (з 1967 р.: Ковалівка [АТП Т: 101]) < ОН *Коваль* [Богд.: 138; 85, 100]; *Комарієка* (з 1583 р.: z ... Komarowki [ZD XIX: 135]) < ОН *Комар* [Мор.: 102]; *Коханієка* (з 1583 р. (!): z ... Kochanowicz [ZD XIX: 133], 1624 р. – Коханівка [КЗС III: 239, 243]) < ОН *Коханъ* [Мор.: 103]; *Кошелієка* (з 1906 р.: Кошелевка [СНМВГ: 101]) < ОН *Кошель* [Туп.: 204]; *Лепешієка* (з 1518 р.: Lepiesówka [AS III: 173-174]) < ОН *Лепеха*, *Лепіш* [Богд.: 161]; *Медведієка* (з 1947 р.: Медведівка [АТП: 559]) < ОН *Медвідь* [Мор.: 121]; *Москалієка* (з 1578 р.: Москалівка [КЗС I: 58]) < ОН *Москаль* [Богд.: 189]; *Писарієка* (з 1906 р.: Писаревка [СНМВГ: 104]) < ОН *Писар* [СП: 273]; *Соколієка* (з 1583 р. (!): z ... Sokolowicz [ZD XIX: 136], 1608-1610 pp. – Соколівка [КЗС II: 201, 234]) < ОН *Соколь* [Мор.: 182]; *Соснієка* (з 1629 р.: Соснівка [Бар.: 136; карта]) < ОН *Сосна* [Богд.: 284]; *Радощієка* (з 1542 р.: Радощовка [Теод. III: 137]) < ОН *Радощъ* [Мор.: 164]. ОН *Ра-*

дош є, очевидно, скороченим суфіксальним варіантом давньо-слов'янського імені, який утворився від ОН *Радо[славь]* + суф. *-ш*. На час творення ойконімів більшість скорочених давньослов'янських відкомпонитних і відапелятивних автохтонних імен перейшли в розряд прізвищ або прізвиськ [Бачинська: 170]. Отже, ойконім *Радошієка* також зараховуємо до названої групи.

В основах ойконімів на *-ієка* засвідчені також церковно-християнські імена: *Андрушієка* (з 1629 р.: Андрушівка [Бар.: 114]) < ОН *Андрух*, *Андрушко* < *Андрій* [ВІЛ: 38], *Антонієка* (з 1947 р.: Антонівка [АТП: 571]) < ОН *Антон*, *Бонієка* (з 1906 р.: Боновка [СНМВГ: 95]) < ОН *Бона* – церковно-християнське ім'я, що походить від ОН *Боніфатій* [Тр.: 51], *Вікентієка* (з 1947 р.: Вікентіївка [АТП: 891]) < ОН *Вікент*, *Вікентій* [ВІЛ: 47], *Катеринієка* (з 1882 р.: Katerburg [SG III: 910]) < ОН *Катерина* (за відомостями ТЕС, граф Ю.-В. Плятер назвав містечко іменем своєї дружини) [ТЕС II: 51], *Максимієка* (з 1-ої пол. XVII ст.: Максимівка [ІМС: 314]) < ОН *Максим*, *Мар'янієка* (з 1906 р.: Марьяновка [СНМВГ: 102]) < ОН *Мар'ян* [132, 220], *Михайлієка* (2 назви поселень) (з 1906 р.: фольварок Михайловка [СНМВГ: 102]) < ОН *Михайло*, *Микитієка* (з 1947 р.: Микитівка [АТП: 559]) < ОН *Микита* [Тр.: 228], *Тарасієка* (з 1463 р.: Тарасовці [AS I: 54], 1629 р. – Тарасівка [Бар.: 137]) < ОН *Тарас*.

Слов'янські композитні та відкомпонитні імена засвідчені в основах лише трьох ойконімів: *Богданієка* (з 1563 р.: Богдановка [АЮЗР 7/ II: 121]) < ОН *Богдан*, *Хотієка* (з 1906 р.: Хотівка [СНМВГ: 107]) < ОН *Хоть* < *Хотеборь*, *Хотемирь* [Мор.: 201] та *Цеценієка* (з 1533 р.: Сесеніówка [AS III: 452]) < ОН **Цецен*, пор. *Цеценко* [СП: 376] < *Ciecierad* [Mal.: 67].

Найбільше першофіксацій ойконімів з суфіксом *-ієка* на теренах досліджуваного регіону засвідчено у документах XX ст., але всі ці ойконіми – назви адміністративно несамостійних одиниць – хуторів. Можливо, саме тому вони й не зафіксовані в давніших пам'ятках. Словотвірна модель на *-ієка* (< *-оєка*) на території Північної Тернопільщини найпродуктивнішою виявилась у XVI ст. Тоді ці назви поселень становили 13,1% від усіх уперше фіксованих ойконімів названої території.

Ойконіми з суфіксальним *-к-* в основах, наскільки нам відомо, ще не були об'єктом спеціальних досліджень ні в українській, ні в білору-

ській та російській ономастиці. Топонімісти всіляко обходять їх у своїх регіональних дослідженнях, уникають визначення їх словотвірного значення. Так, з приводу буковинського ойконіма *Гринячка* Ю. Карпенко пише, що ця назва «походить від імені ? Гринь (Грицько)» [Карпенко 1965: 20], а стосовно назви *Косованка*, що вона утворена від назви тутешньої річки *Косованка*, а назва останньої «утворена від антропоніма Косован» [Карпенко 1964: 29].

На території Північної Тернопільщини локалізується всього кілька назв поселень із суфіксальним *-к-* в основах Л. Гумецька, аналізуючи словотвірну систему української актової мови XIV-XV ст., наголошує, що суфікс *-к-а* (< *ьк-а* < **-йк-а* або < *-ьк-а* < **-йк-а*) / *-к-и*, який може поширюватися іншими суфіксами: *-овк-а*, *-янк-а*, займає головне місце серед суфіксів, що утворюють місцеві назви жіночого роду. Лише в деяких топонімах можна простежити первісне демінутивне значення суфікс *-к-а* / *-к-и*. Як правило, цей формант утворював назви нових поселень, які виникали на основі давніх. В інших назвах місцевостей суфікс *-к-а* виступає як топонімотворчий формант, який утворює ойконіми від іменникових та прикметникових основ [Гумецька: 54] шляхом їх субстантивації.

С. Вербич дотримується думки, що «суфікс *-к-а* не виконував присвійної функції, окрім хіба що в назвах жінок, похідних від прізвища чоловіка (Шевчук-Шевчучка). В ойконімах цей формант указує на відносність ознаки, вираженої твірною основою» [Вербич: 391].

І все ж досліджуючи назви поселень цієї моделі на теренах Північної Тернопільщини, ми схильні думати, що назви поселень з суфіксом *-к-* в основах здатні виражати релятивно-посесивне значення.

Досліджуючи назви поселень цієї моделі на теренах Північної Тернопільщини, переконуємось у тому, що назви поселень з суф. *-к-* здатні виражати релятивно-посесивне значення. В ойконімії досліджуваного регіону нами виявлено лише 6 ойконімів на *-к-а*. У писемних пам'ятках XV ст. ми виявили лише одну назву з цим суфіксом – ойконім *Доманинка* (з 1463 р.: Доманинка [AS I: 55]); можливо, це посесивне утворення від ОН *Доманин* [СП: 126] + суфікс *-к-а*. Не виключено також, що ойконім *Доманинка* є демінутивним варіантом назв поселень *Доманиця* чи *Доманове*, що існують у сусі-

дній Волинській області [АТП: 738]. У документах XVI ст. зафіксовано також один ойконім *Бережанка* (з 1629 р.: Бережанка [Бар.: 114; карта]), який можна кваліфікувати як демінутивний варіант ойконіма *Бережани* (місто в Тернопільській області). Решта ойконімів з суфіксом *-к-а* – першофіксації XX ст.: *Варшавка* (з 1906 р.: Варшавка [СНМВГ: 96]) – демінутивний варіант до назви м. *Варшава*; *Жиравка* (з 1906 р.: Жировка [СНМВГ: 99]; 1967 – Жиравка [АТП Т: 98]) – посесивне утворення від ОН *Жиравка* [Мор., 85] + *-к-а* або ж демінутивний варіант до назви села *Жирова* (Львівська обл.) [АТП: 155]; *Раславка* (з 1906 р.: Раславка [СНМВГ: 105]) – імовірно, посесив від ОН *Раслав* [Мор.: 165] + *-к-а*; *Сторонянка* (з 1947 р.: Сторонянка [АТП: 583]) – припускаємо, що це посесивне утворення від ОН **Сторонян*, пор. ОН *Сторонейко*, *Стороняк* [Богд.: 290].

Окрему групу в ойконімії Північної Тернопільщини творять відантропонімні ойконіми, посесивне значення яких виражене формою родового відмінка. Таких ойконімів на досліджуваній нами території – 8.

Уперше фіксації цих назв поселень знаходимо в документах XVI ст. (2 ойконіми): *Андруга* (з 1545 р.: Андруга Велика [Теод. I: 55]) – родовий відмінок ОН **Андруг* < *Андрух* < *Андрій*, перв. значення «поселення Андруга» (кінцевий приголосний *-х* одзвінчився, напевно, внаслідок гіперизму); *Пахиня* (з 1592 р.: Пахинки [КЗС: 76], з 1603-1624 – Пахинка [КЗС II: 122; III: 78], 1629 – Пахинки [Бар.: 131], у XIX ст. – Пахинка [Ант.: 81], 1906 – Пахиня [СНМВГ: 104], 1938 – *Pachinia* [АВМК: 216], 1967 – Пахиня [АТП: 29]). У різних джерелах спостерігаємо різні варіанти цього ойконіма. Первісно це могла бути відродина назва на *-и*, утв. від ОН **Пахинко*. Сучасний її варіант, на нашу думку, це форма родового відмінка ОН **Пахин* + суф. *-j-а*.

У писемних пам'ятках XVII ст. нами виявлено лише один ойконім аналізованого типу – *Плиска* (з 1619 р.: Плиска [Теод. III: 285]) – родовий відмінок ОН **Плиско* (< Плесій [Тр.: 299]), пор. ОН *Плисюк* [Богд.: 227], *Плиска* [СП: 278]. Не виключено також, що назва поселення утворилась шляхом перенесення прізвища власника на саме поселення.

Один посесивний ойконім у формі родового відмінка виявлено і серед першофіксацій XIX ст. – *Нетреба* (з 1885 р.: *Netreba* [SG VI: 960]) – родовий відмінок ОН **Нетреб*, пор. *Нетребко* [СП: 248]. Імена з негацією типу *Неждан*, *Ненад*, *Нетреб* належать до давніх слов'янських композитних імен [Тр.: 5]. Вивченню цієї моделі антропонімів присвятив спеціальні статті М. Бірила [2].

Інші ойконіми цієї моделі уперше фіксуються лише в документах XX ст.: *Забара* (з 1906 р.: *Забара* [СНМВГ: 99]) – родовий відмінок ОН **Забар*, пор. ОН *Забарко*, *Забара* [СП: 146]; *Кульбіда* (з 1967 р.: *Кульбіда* [АТП Т: 102]) – родовий відмінок ОН **Кульбід*, пор. ОН *Кульбіда* [Богд.: 149; СП: 198]. Можливо, назва поселення утворилась шляхом перенесення прізвища власника на поселення. *Плетянка* (з 1947 р.: *Плетянка* [АТП: 578]) – родовий відмінок ОН **Плетянко*, пор. ОН *Плетенко* [Горп.: 182], *Плетяк* [Богд.: 226].

Сематико-словотвірний аналіз посесивних ойконімів Північної Тернопільщини (утворень з суфіксом *-к-а*, *-івк-а* і ойконімів у формі родового відмінка) дозволяє зробити висновок про те, що в основах більшості з них засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська (76,2%), рідше – церковно-християнські імена (17,5%). Найменше серед аналізованих посесивних ойконімів назв поселень зі слов'янськими композитними та відкомполітичними іменами в основах (4,8%), що свідчить про дещо пізніше їхнє виникнення.

ЛІТЕРАТУРА

- Бачинська: Бачинська Г. Українські ойконіми на *-івка*, мотивовані давніми слов'янськими іменами // Актуальні проблеми словотвору української мови. – Тернопіль, 1993. – С. 169-170.
- Бірыла: Бірыла М. В. Усходнеславянскія антрапонімы з адмоуем *не.тыпу* Невер, Непосед, Недвига, Недомолва // Беларуская аанамастыка. – Мінск, 1966. – С. 128-159.
- Бучко: Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.
- Вербич: Вербич С. Огляди та рецензії: Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів // Студії з ономастики та етимології. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2007. – С.307-402.

- Гумецька: Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
- Карпенко 1964: Карпенко Ю. О. Конспект лекцій. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. – Чернівці: Чернівецький ун-тет, 1964. – 80 с.
- Карпенко 1965: Карпенко Ю. О. Топонімія східних районів Чернівецької області (конспект лекцій). – Чернівці: Чернівецький ун-тет, 1965. – 62 с.
- Кордуба: Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? – Л., 1938. – 22 с.
- Котович Авт.: Котович В. В. Ойконімія Опілля XII-XX ст: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дрогобич, 2000. – 20 с.
- Котович 2000: Котович В. В. Походження назв населених пунктів Опілля. – Дрогобич: Відродження, 2000. – 156 с.
- Масенко: Масенко Л. Т. Розвиток топонімічної лексики// Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 620-659.
- Редько: Редько Ю. К. Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімічними назвами // Питання слов'янського мовознавства. – Книга 5. – Львів, 1958.

ДЖЕРЕЛА ТА ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Ант. – Антонович В. Б. Археологическая карта Вольнской губернии // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – С. 1 – 133.
- АТП – Українська РСР. Адміністративно - територіальний поділ. – К., 1947.
- АТП Т – Тернопільська область. Адміністративно-територіальний поділ. – Тернопіль, 1967. – 142 с.
- АЮЗР – Архивъ Юго-Западной России. - К., 1886. – Ч. 6. Т. I; Ч. 7. Т. I, II, III; Ч. 8. Т. IV.
- Бар. – Баранович О. Залюднення Волинського воєводства у I пол. XVII ст. – К., 1930. – 155 с. З картою Волинського воєводства, 1629 р.
- Богд. – Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді. – Вінніпег, 1974. – 354 с.
- ВІЛ – Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. – К., 1996. – 335 с.
- Горп. – Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припорижжя: словник. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 271 с.
- Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови - К., 1958 – 1959. – Т. I-IV.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., Наук. думка, 1982. – Т. 1; 1985 – Т. 2; 1989 – Т. 3.
- ІМС – Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. – К., 1973. – 640 с.

- КЗС – Кременецький земський суд: Описи актових книг XVI-XVII ст. – К., 1959. – Ч. I-III.
- Мор. – Морошкин М. Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. – СПб., 1867. – 213 с.
- СНМВГ – Список населенных мест Вольнской губернии... – Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. – 219 с.
- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / Укладачі Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці: Букрек, 2002.
- Теод. – Теодорович Н. И. Историко - статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. – Почаев, 1899. – Т. III.
- ТЕС – Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль, 2004-2005. – Т. I-II.
- Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 510 с.
- Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён: Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – 857 с.
- AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków. – 1887. – Т. I; 1890 – Т. III.
- Mal. – Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych, Wrocław etc.; PAN, 1982. – 220 s.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego I innych krajów słowiańskich, t. I - XV. Warszawa, 1880 - 1902.
- ŹD – Źródła dziejowe. – Warszawa. – 1877. – Т. VI; 1889 – Т. XIX.

Inna Volyanuk. Possessive oykonims of the North Ternopol region (the formation by suffixes -k-a, -ivk-a and oykonims in the form of genitive case).

The object of the investigation is North Ternopilshchyna possessive oykonims (the formation by suffixes -k-a, -ivk-a and oykonims in the form of genitive case). The article performs the semantic and creation-of-words analysis of the oykonims, it also shows the productivity of the mentioned above models of oykonims by centuries.

Key words: apelative, research, oykonim, personal names, possessive.